

Innspill til høring av NOU 2022:2 Akademisk yringsfrihet

Innledning

Det er nødvendig å belyse yringsfrihetens kår i Norge i et større perspektiv enn det er lagt opp til i høringen om Akademisk yringsfrihet. Jeg opplever et yringsklima i Norge sterkt preget av at de øverste politiske organer legger premisser som få akademikere, journalister og andre stiller spørsmål ved. Og forventningen om konsensus om viktige prinsipielle emner gjør at mange ikke føler behov for eller ønske om å engasjere seg ut over å gi sin stemme til de valgbare politikere. Eksempler på slike konsensusemner er tesen om nødvendigheten av økonomisk vekst for å oppnå klimamål, kravet om årlige lønnsøkninger, markedsliberalisme som det eneste saliggjørende, fri forhandlingsrett om lønn og andre goder og sist men ikke minst New Public Management av offentlige tjenester.

Politikerne er beskyttet av sitt partiprogram og behøver ikke redegjøre for hva de selv egentlig mener og har vilje til. Å slå hull på myter og logiske brister i partiprogrammer er omtrent uoverkommelig for utenforstående, uansett faglig tyngde og argumentasjonsdyktighet. Utenfor politikken er mange i arbeidsforhold der lojalitet til arbeidsgiver eller oppdragsgiver effektivt hindrer slikt engasjement, og forventninger fra familie og andre i en tidsbegrenset hverdag hindrer også aktiv deltagelse i samfunnsdebatten.

Selvsensur, lojalitetfølelse og avmaktsfølelse er tre mulige forklaringer på det sub-optimale yringsklimaet jeg opplever at vi har i Norge i dag. I det følgende vil jeg redegjøre nærmere for dette, supplert med egen erfaring i å engasjere seg i ly av yringsfriheten.

1. Sammendrag: Jeg drar sammen mine kommentarer til slutt, og foreslår nødvendige tiltak for å bedre yringsfriheten slik den praktiseres i dagens Norge.

2. Mandat, sammensetning, arbeidsform

3. Akademisk yringsfrihet – tolkning, avgrensning og begrunnelse:

Yringsfrihet i academia kan ikke sees isolert fra resten av samfunnet. Med akademisk utdanning forventes det at man har tilegnet seg evne og vilje til å samarbeide på høyt faglig nivå med andre akademikere fra eget fagfelt og også fra andre fagfelt. Noe av det viktigste med en akademisk utdanning er å oppøve evnen og viljen til kritisk analyse og evaluering av andres arbeid. Uten dette blir akademikere «nyttige idioter» for samfunnet.

De holdninger og den adferd som utvises av lærerstanden i academia vil i sterk grad forme de ferdige akademikere. Akademikere vil resten av sin karriere, uansett arbeidsgiver, være preget av dette. Selv glemmer jeg ikke en NTH-professors ord om at mye av poenget med sivilingeniørutdanningen var å komme opp på et såpass høyt faglig nivå at man kunne utfordre ekspertisen også på andre fagfelter enn sitt eget. Med andre ord, kunne delta aktivt i samfunnsdebatten med krav på å bli hørt.

4. Akademisk yringsfrihet i det internasjonale bildet:

Internasjonaliseringen av academia fører til at forskningen dreies mot emner og vinklinger som er internasjonalt interessante, og nødvendig forskning for innenlands bruk taper lett i konkurransen om midler. Tidligere tok man gjerne en *embetseksamen*, men det synes ikke lenger å være noe poeng i å fremskaffe akademikere for å bekle viktige samfunnsfunksjoner.

5. Dagens rammeverk:

Avsnitt 5.1.1 «Grunnloven og menneskerettighetene» nevner overhodet ikke det mest sentrale verktøyet for å sikre den akademiske yringsfrihet, nemlig embetsmennenes stillingsvern slik det er hjemlet i Grl §§21-22: Paragrafene er ment å sikre at Regjeringen kan få hjelp av lydige og trofaste fagfolk (gjærne med *embetseksamen*) på felter den selv ikke behersker godt nok. Noen embetsmenn kan av naturlige grunner avskjediges av kongen; «*Statsministeren og statsrådets øvrige medlemmer samt statssekretærene kan uten foregående dom avskjediges av kongen etter at han har hørt statsrådets betenkning derom. Det samme gjelder for de embetsmenn som er ansatt ved statsrådets kontorer eller ved diplomatiet eller konsulatvesenet, sivile overøvrighetspersoner, sjefer for regimenter og andre militære korps, kommandanter på festninger og høystbefalende på krigsskip.*»

Andre embetsmenn kan bare suspenderes av kongen og skal da straks tiltales for domstolene. Men de må ikke avsettes uten etter dom og heller ikke forflyttes mot sin vilje.

Dette betyr at mange akademikere risikerer intet ved å ta bladet fra munnen. Men når de ikke gjør det, og samtidig forlanger lydighet og lojalitet fra sine egne underordnede medfører dette sterke begrensninger i den praktiserte yringsfrihet. Jeg har noen eksempler:

- Litt etter årtusenskiftet var det en debatt om Forsvarets fremtid, blant annet om nedleggelse av noen garnisoner. Forsvarssjefen hadde bestemt seg for hva som skulle være Forsvarets syn, og påla sine underlagte embetsmenn (oberster og de av enda høyere grad) munnkurv. De som likevel ytret seg ble forflyttet mot sin vilje. Til tross for at de protesterte høylydt fikk ikke saken følger.
- I dag ser vi en påfallende ensretting i den offentlige debatt når det gjelder krigen i Ukraina. Norske offiserer har lært ganske mye om militær *strategi* og *taktikk*. Det er enkelt sagt slik at strategi er politikernes domene, mens taktikk er de militæres. I Norge og NATO er taktikken det altoverskyggende tema mens partenes strategiske mål synes å være utenfor refleksjon. Det er bare snakk om den onde mot den gode. Er det så enkelt? Uten en gjennomtenkt strategi, med dialog om mål og midler er det farlig å engasjere seg i taktiske disposisjoner. Dette er det mange som vet (ref. Sun Tzu) men toppoffiserene i Norge holder munn. I disse dager sender vi angrepsvåpen (M109 feltartilleri) til Ukraina slik at de kan angripe russiske styrker i øst. Hvor mange sivile og militære som blir drept i det som man nå regner med at kan bli en langvarig krig, synes uinteressant. Norske toppolitikere synes bare å være opptatt av folkeretten og ser ikke ut til å ha motforestillinger. Da er det ikke rart at fagfolk ikke

tar til motmæle. Når det ikke er noens jobb å presentere alternativ tenkning er det greit at også de med kunnskap holder munn. Men; *Du skal ikke tåle så inderlig vel den urett som ikke rammer deg selv* (Arnulf Øverland).

- For få år siden påla en statsråd (dvs en embetsmann) en annen, kvinnelig embetsmann å utføre partipolitisk arbeide for partiet statsråden representerte (FrP). Kvinnen vegret seg, men forfulgte ikke saken enda det var et visst oppstyr. Her var lojalitetskravet åpenbart misbrukt, men bevisstheten om alvorret syntes å være lav ellers.

5.2.1.Mål- og resultatstyring

Det er altså økt studiepoengproduksjon og økte kandidattall som gir størst mulighet for økt budsjettramme for den enkelte institusjon.(5.2.2). Her ser vi hvordan markedstenkningen begrenser den enkelte akademikers evne og vilje til å bedrive formidling og forskning uavhengig av politiske og økonomiske interesser.

6. Akademiske yringsfrihetsutfordringer

Når det gjelder 6.5 Ytringskultur er det verdt å merke seg at kjernen i de «kontroversielle forskningstemaer» som nevnes i 6.5.3 ofte kan være at deltagerne har ulike premisser de baserer sin argumentasjon og kamp på. Et ønske om å ha ulv i Østerdalen kolliderer med samfunnets rammebetingelser for å drive næring i det samme området, slik at det går an å ha hjem og familie der. Det er med andre ord samfunnets ønske (om ulv) og rammebetingelser som umuliggjør en samtidig ivaretagelse av ulv, næringsinntekt og personlig trygghet. Dermed blir ulvedebatten et munnhuggeri uten mulighet for en fredelig utgang.

Vegring mot en debattkultur som baseres på Premissavklaring, Analyse, Evaluering og Konklusjon / beslutning synes utbredt i det politiske miljø, og dette forsterker selvsensuren som mange akademikere pålegger seg.

Det hevdes fra tid til annen at embetsverket svikter sine oppgaver. Følgende liste tyder på dette:

1. «Kompisbyråkrati», Gunnar Mathisen, Dagens Næringsliv 12.september 2012: «Byråkratiet skal være et faglig sekretariat, ikke et politisk sekretariat eller partisekretariat....Embedsverket har ikke samme ryggrad til å sette tydelige grenser mellom politikk og forvaltning.»
2. «Hvorfor ting tar tid», Eivind Tesaker, Aftenposten 20.september 2012: «Frykt for kritikk gjør at stadig flere saker tar stadig lengre tid, og at mange saker bare blir liggende.»
3. «Byråkratiet er verre enn sitt rykte», kommentator Andreas Slettholm, Aftenposten 21. september 2012, om foregående innlegg. «Byråkratiet er verre enn sitt rykte».

4. «Arven etter Gjørvi», kommentator Thomas Boe Hornburg, Aftenposten 21. september 2012
5. «Selvsensur er det autoritære samfunns viktigste pillar», sitat Cecilie Hellestveit, A-magasinet 31. desember 2021
6. «Ikke rens CO₂ på Klemetsrud», Tormod Svartdal, Teknisk Ukeblad 25. januar 2022
7. «Fagligheten i departementene er under press», Eva Hildrum, Aftenposten 6. april 2022
8. «Norsk presse er preget av konsensus. Det gjør både politikk og samfunn svakere». Guy Kiddey, Aftenposten primo mai 2022

Konsensus-idealet, jeg vil heller kalle det doktrinen, er tillagt Jens Stoltenberg. Men det har en historisk bakgrunn. Før drøyt 100 år siden sto tanken om et teknokrati sterkt, og enda tidligere hadde vi en sterk embetsmannstand. Demokratiseringen og utviklingen av sosialdemokratiet har satt den alminnelige velger i sentrum for hva som er «norsk politikk». Det er blitt viktigere hva folk mener enn hva naturvitenskapen og teknologien kan fortelle oss. Og det har vært få motforestillinger mot markedsliberalismen og «New Public Management» som det saliggjørende. I et slikt klima kommer ubehagelige resultater, sannheter og erkjennelser fra akademisk forskning og utvikling lett i miskreditt. Det er lett å vise til politisk konsensus selv om store grupper ikke er med på det. Nylig viste korona-evalueringen at store befolkningsgrupper (fremmedkulturelle) ikke «var med på» tankegangen om felles dugnadsinnsats. Og ellers vet vi at mange, unge som eldre, er fornøyd med at andre styrer, «for vi har det jo så godt her i landet». Avisinnlegg preget av avmakt og enkel populisme indikerer at politikernes mandat ikke er så bunnsolid som vi liker å tro. Trøsten er at «Av alle dårlige styreformene er demokratiet det minst dårlige.»

Norske journalisters manglende evne til å utfordre politisk bestemt konsensus har jeg selv gode eksempler på fra mitt eget fagfelt. Jeg er utdannet sivilingeniør kjemi og har i mange år engasjert meg sterkt i energi- industri- og klimapolitikk, blant annet gjennom dialog med industriledere, leserinnlegg i avisene og Teknisk Ukeblad samt sentrale tillitsverv i Norges Naturvernforbund. I den senere tid også med direkte innspill til Energi- og miljøkomiteen på Stortinget samt Energikommisjonen.

I klimapolitikken er de politisk bestemte dogmer om hva som er gode klimatiltak spesielt fremtredende, også i miljøbevegelsen og miljøbusinessen. Og dermed får politikerne de svar de ber om. Det var trist å oppleve statsrådets redegjørelse i Stortinget i replikkordskiftet etter debatten om Innst. 257 S (2021–2022), jf. Dokument 8:95 S (2021–2022), «om lokal CO₂-fangst og -lagring m.m. for å nå klimamål på sokkelen». Kort sagt, en demonstrasjon av avmakt overfor Equinor og andre oljeselskaper. Men det skulle angivelig utarbeides en plan.

For råd om karbonfangst og lagring av CO₂ ga Regjeringen Gassnova i oppdrag å utrede mulighetene for dette (for over ti år siden), etter selv å ha lagt premisser om hvilke typer punktutslipp man skulle vurdere. De største, og dermed politisk vanskeligste av dem var ikke med på listen.

Sjøpelforbrenningsanlegget i Oslo (på Klemetsrud) med et stort punktutslipp av CO₂ er vedtatt rensert, basert på design fra Gassnova. Her har oppdragsgiver åpenbart ikke lest og forstått at ting som er mulig (i henhold til designdokumentene) ikke nødvendigvis er lurt, eller riktig å iverksette. Vinninga går opp i spinninga.

Regjeringen synes ikke i stand til å velge de «gode» energi-, miljø- og klimaprojektene til fordel for de dårlige. Jeg reagerer på at våre toppolitikere synes å tro at det å tilfredsstillere energimål, klimamål, naturmangfoldsmål, bosettingsmål med flere samtidig med fortsatt økonomisk vekst skal la seg gjøre gjennom suboptimalisering.

Det kreves uhildet faglig ekspertise for å finne en god løsning på «Vår tids største utfordring», ikke bare politisk hestehandel. Men hvor finner man nødvendig ekspertise? De fleste teknologer er bundet av lojalitetskrav til arbeidsgiver eller oppdragsgiver, og kan med letthet utelate «uheldige» fakta i sin argumentasjon. Og det kreves mot og vilje til å gjøre seg mulig upopulær overfor allmenheten og politikerne.

Regjeringen har nedsatt en Energikommisjon for å få råd blant annet om hvordan energimangelen skal løses. Er ikke dette en fallitterklæring for embetsverkets evne til å gi faglige råd til Regjering og Storting? Kommisjonen har fått politisk tyngde, muligens også slagside ved et stort innslag av blant annet ordførere. Mandatet er heller ikke fritt for politisk bestemte premisser.

Naturvernforbundet i Grenland (NVG) sendte Miljødirektoratet et brev med overskrift «Kunnskapsbasert forvaltning av returordninger for plastavfall» høsten 2019. Det er saksnummer 2019/13577. Vi etterspurte en redegjørelse for hvilke retningslinjer norske myndigheter har gitt for kommunenes håndtering (sortering, resirkulering osv) av avfall. Til tross for purringer og dialog om vårt behov er brevet til dags dato ikke besvart. Det virker som om direktoratet ikke forsto at dette kunne være interessant eller viktig. Ei heller fikk vi hjelp til å finne en eventuell annen adressat for henvendelsen, jfr. Forvaltningslovens §11 om veiledningsplikt.

Et tilsvarende eksempel er fra i år, sak 2022/133 som gjelder et stort klimagassutslipp fra industrien på Herøya. Etter fire måneders venting og to purringer har vi nå fått en beklagelse og løfte om at direktoratet skal se på saken og gi oss et svar.

Er det rart at akademikere vegrer seg for å ta seg bryet med å forsøke å bidra til politiker- og folkeopplysning?

7. Tiltak

Ytringsfrihetens kår kan bedres ved å ta utgangspunkt i det samfunn og det ytringsklima som finnes utenfor academia. Like gjerne som, eller heller enn å søke å bearbeide den enkelte akademiker og institusjon vedkommende tilhører bør man se på hva politikerne, journalistene og embetsverkets personell kan bidra med. Jeg vil liste opp følgende forslag:

- Krev at forskningsresultater som kan ha relevans for Norge skal publiseres på norsk før eller samtidig med at det publiseres på andre språk. Dette vil stille økte krav til utenlandske forskere, og finansiering av forskningen må ta hensyn til dette. Det vil bli behov for profesjonell (akademisk) oversetterkompetanse.

- Dersom professorenes arbeide prosjektfinansieres eller på annen måte styres av bevilgninger fra aktører med økonomiske motiver (herunder dessverre også Staten selv) lider den akademiske ytringsfriheten av dette. De tidligere ordningene med NAVF- og NTNf-stipendier for yngre forskere var kanskje ikke så dumt.

Opprett, eventuelt gjeninnfør *personlige professorater*, finansiert av Staten. Det kan stilles krav til hvilke fagfelt som skal dekkes, og krav til undervisning og formidling. Dette vil sikre den best mulige akademiske ytringsfrihet, uavhengig av økonomiske interesser.

- Still direkte krav til embetsmennene (ekspedisjonssjefer o.a.) om å engasjere seg i faglige spørsmål, slik at de kan gi Regjeringen faglig funderte råd før premissene er lagt for hva som skal sies.
- Hvordan skal man oppøve journalistenes evne og vilje til å stille faglig kritiske spørsmål til intervjuobjektene sine? Også her kan embetsmennene spille en nøkkelrolle ved å fremstå med faglig kompetanse, uavhengig av forventningene om å slutte opp om den politisk mulige konsensus. Dette vil i sin tur utfordre journalistenes evne til også å bidra konstruktivt.
- Regjeringen bør selv sette en tydelig standard for hvordan den politiske debatt om viktige spørsmål skal føres. Ved å signalisere at også premissevaluering er en vesentlig del av prosessen frem mot valg av tiltak vil samfunnet kunne få en bedre utnyttelse av den akademiske ytringsfriheten.

Jeg vil fremsette påstanden at Norge i dag er et rettssikkert, demokratisk valgt oligarki der oligarkiet består av toneangivende politikere, ledere av de mektigste interesseorganisasjonene, samt ledere av politisk og økonomisk viktige private og statlige virksomheter. Vi har god ytringsfrihet, men myndigheter og journalister synes å mangle evne og vilje til å ta ytringene til etterretning, eller å tilbakevise dem. Derfor skapes avmakt blant presumtivt verdifulle bidragsyttere til samfunnsdebatten.

Jeg forventer ikke at Kunnskapsdepartementet vil gå god for denne karakteristikken, men det ville tjene departementet (eller en av dets embetsmenn!) til ære om man i det minste evaluerte den.

Porsgrunn, 21.juni 2022
Tormod Svartdal
siv.ing. NTH 1981
infanterioffiser (R)